

Urszula Trojanowska

Uniwersytet Jagielloński

Polska

<https://orcid.org/0000-0002-2351-822X>

NORY W BETONIE, CZYLI LITERATURA QUEER W PUTINOWSKIEJ ROSJI

BURROWS IN CONCRETE, OR QUEER LITERATURE IN PUTIN'S RUSSIA ELEMENT OF THE SYSTEM

This article examines the relationship between queer literature and politics, focusing on the treatment of LGBTQ+ individuals in the Russian Federation. It highlights the intensification of homophobic state rhetoric following Russia's invasion of Ukraine and explores the challenges faced by queer literature under these extreme conditions. Particular attention is given to two novels published shortly before and after the onset of the war, analysing how the wartime context significantly influences their interpretation. The article presents an interpretation of *Pioneer Summer* by Kateryna Sylvanova and Elena Malisova, indicating that, paradoxically, the novel may align with Kremlin politics. In contrast, *Springfield* by Sergei Davydov is discussed as a subversive text, in which the non-heteronormativity of its characters plays a pivotal role.

Keywords: queer literature, Russian Federation politics, modern samizdat, *Pioneer Summer*, *Springfield*

НОРЫ В БЕТОНЕ КВИР-ЛИТЕРАТУРА В ПУТИНСКОЙ РОССИИ

В настоящей статье поднимается вопрос связи квира с политикой и рассматривается отношение к представителям сообщества ЛГБТК+ в Российской

Urszula Trojanowska *Nory w betonie...*

Федерации. Отмечается, что гомофобная риторика государства обострилась после вторжения в Украину и обсуждается функционирование квир-литературы в этих крайне неблагоприятных условиях. Особое внимание уделяется двум произведениям, которые были опубликованы ненадолго до атаки России на Украину и после нее, а контекст войны значительно влияет на их восприятие. В статье представлена интерпретация романа *Лето в пионерском галстуке* Екатерины Сильвановой и Елены Малисовой, согласно которой может он парадоксально вписываться в политику Кремля. Показано также, что второй роман – *Спрингфилд* Сергея Давыдова является текстом антигосударственного характера, а гомосексуальность его героев играет в этом важную роль.

Ключевые слова: квир-литература, политика Российской Федерации, современный самиздат, *Лето в пионерском галстуке*, *Спрингфилд*

Literatura *queer* nie ma jednej definicji. Błażej Warkocki pisze wręcz, że nie wie, czym jest literatura *queer*, ponieważ czasem trudno powiedzieć nawet, „czym dziś jest literatura, a co dopiero *queer*. W Polsce to nieprzejrzyste słowo jest ekranem, na który da się projektować bardzo wiele, jeśli nie wszystko”¹. Dodaje jednak:

Gdybyśmy chcieli definiować – a przecież zawsze trochę chcemy – to za literaturę opatrzoną etykietą *queer* moglibyśmy uznać zbiór tekstów, który prezentuje nienormatywne tożsamości płciowe i seksualne. Chodzi o literaturę, która wypływa z subkultur i nadaje podmiotowość pogardzanym. Ale może trzeba myśleć jeszcze szerzej. Teoria *queer* to zbiór narzędzi do interpretacji tekstów i heteronormatywnego świata. Czerwona pigułka, po której nic już nie będzie takie samo².

Alessandro Amenta przez *queer* rozumie „wszelkie odstępstwo od normy, wszelkie przekroczenie dualizmu płci i seksualności”³.

¹ Błażej Warkocki, „Queer opera: queerowanie kanonu”, *Dwutygodnik*, 12/2009, <https://www.dwutygodnik.com/arttykul/694-queer-opera-queerowanie-kanonu.html> (4.05.2024).

² Warkocki, „Queer opera”.

³ Kinga Dunin, „My, lud queerowy”. [Rozmowa z Alessandro Amentą, Tomaszem Kaliściakiem i Błażem Warkockim, twórcami *Dezorientacji*. *Antologii polskiej literatury queer*], *Krytyka Polityczna*, 24 lutego 2021, <https://krytyka-polityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/dezorientacje-antologia-polskiej-literatury-queer-rozmowa/> (4.05.2024).

Podkreśla też, że „queer pokazuje sztuczność takich podziałów, ich wymiar społeczny, charakter ich konstrukcji kulturowej”⁴.

Tomasz Kaliściak uzupełnia:

To jest bardzo szerokie pojęcie. Traktujemy je jako pojęcie parasol, pod którym mieści się wiele tożsamości, również tych trudnych do określenia. Poza tym literaturę queer może tworzyć każda i każdy bez względu na orientację. Nie ma tu takiego założenia, że literatura queer jest tworzona przez osoby nieheteroseksualne.

Jestem tu dość radykalny, bo uważam, że queer w gruncie rzeczy dotyczy każdego/każdej, bo trudno sobie wyobrazić osobę, która by w stu procentach spełniała wszystkie normy⁵.

Konstantin Kropotkin próbuje wyjaśnić istotę literatury *queer* za pomocą testu Vita Russo, który jest stosowany w kinematografii do określenia reprezentacji osób LGBTQ+ w mediach. Podobnie jak film, tekst literacki może zostać uznany za queerowy, jeśli bohater „tęczowy” nie tylko się pojawia, aby na przykład dodać kolorytu fabule, ale ma wyraźną osobowość i nie jest definiowany wyłącznie przez swoją orientację seksualną lub tożsamość płciową, jego usunięcie zaś spowodowałoby radykalną zmianę fabuły⁶.

W niniejszym tekście interesować mnie będzie sytuacja literatury *queer* w Rosji pod rządami Putina. Pragnę się przyjrzeć szczególnie znaczeniu dwóch najnowszych publikacji, z których jedna ukazała się niedługo przed atakiem Federacji Rosyjskiej na Ukrainę – *Lato w pionierskiej chuście* (Лето в пионерском галстуке, 2021) Kateriny Silwanowej i Jeleny Malisowej, a druga wkrótce po nim – *Спрингфилд* (2023, „Springfield”) Siergieja Dawydowa. Okazuje się bowiem, że kontekst wojny znacząco zmienia odczytanie tych utworów. O ile *Lato w pionierskiej chuście* może wywoływać pewne kontrowersje, o tyle bunt i odmienność bohaterów Dawydowa czynią

⁴ Dunin, „My, lud queerowy”.

⁵ Dunin, „My, lud queerowy”.

⁶ Константин Кропоткин, „Радужные перспективы: какое будущее ожидает ЛГБТ-литературу в России. Константин Кропоткин – о грядущем подъеме русской квир-литературы”, *Горький*, 6 июля 2020, <https://gorky.media/context/raduzhnye-perspektivy-kakoe-budushhee-ozhidaet-lgbt-literaturu-v-rossii/> (20.07.2024).

z nich ludzi naprawdę wolnych, nieskażonych propagandą państwową i, być może, jedynych nosicieli człowieczeństwa. Z bolesną trafnością sytuację osób nieheteronormatywnych w Rosji, którym od lat niezmiennie odmawia się prawa do istnienia, przedstawia cytat z powieści *Спрингфилд*:

Мы спустились в туалет, который находится под землей, и, вместо того чтобы ссать, целовались. Матвей рассказал, что в советские времена это место называли „голубым сквериком”, потому что тут тайно встречались геи, и на самом деле иронично, что время идет, а история повторяется, мы все еще прячемся под землю, чтобы подержаться за руки. **Роем норы в бетоне**⁷.

Portal Meduza podaje, że na przestrzeni ostatnich dwóch wieków osoby *queer* w Rosji stale były ścigane prawem. „Odwilż” w tej kwestii stanowiły tylko lata 20. i 90. XX wieku (w sumie około dwudziestu lat), kiedy żyło im się łatwiej, chociaż wciąż każda tożsamość i orientacja seksualna niewpisująca się w tradycyjny model podlegała wyraźnej stygmatyzacji⁸.

Igor Kon już w 1997 roku uznał rosyjską homofobię za fenomen polityczny⁹, z czym w roku 2014 zgodzili się między innymi politologowie Irina Sobolewa i Jarosław Bachmetjew¹⁰. Badacze opierają się, rzecz jasna, na teorii Michela Foucaulta, który w *Historii seksualności* udowadnia istnienie głębokich związków pomiędzy władzą

⁷ Сергей Давыдов, *Спрингфилд* ([b.m.w.]: Freedom Letters, 2023), 37. Jeśli nie podaję inaczej, podkreślenia moje – U.T.

⁸ „За последние два века (!) ЛГБТК-людей в России всего два десятка лет не преследовали по закону. Теперь история сделала полный круг. Но нынешние законы – еще более жестокие, чем в Российской империи и СССР”, *Meduza*, 2 декабря 2023, <https://meduza.io/feature/2023/12/02/za-poslednie-dva-veka-lgbt-k-lyudey-v-rossii-vsego-dva-desyatka-let-ne-presledovali-po-zakonu-teper-istoriya-sdelala-polnyy-krug> (20.07.2024).

⁹ Игорь Кон, *Сексуальная культура в России. Клубничка на березке* (Москва: Объединенное гуманитарное общество, 1997).

¹⁰ Ирина Соболева и Ярослав Бахметьев, „Меня как будто вытолкали за ворота...»: Реакция ЛГБТ на запрет «пропаганды гомосексуализма», *Журнал исследований социальной политики*, т. 12, № 2 (2014), 220–222.

a seksualnością¹¹. Biopolityczne dążenie państwa do regulacji liczby urodzeń i prowadzenia polityki demograficznej pozbawia człowieka indywidualności i ma na celu przejście kontroli nad ciałami obywateli, co może przejawiać się na różne sposoby, na przykład w zakazie aborcji, palenia tytoniu czy w ograniczeniach dotyczących wieku inicjacji seksualnej bądź wchodzenia w relacje nieprowadzące do przedłużenia gatunku¹².

„Установление контроля над телами, обосновываемое повышением рождаемости [...] почти всегда, является уловкой, скрывающей истинные намерения законодателей”¹³ – zauważają Sobolewa i Bachmetjew. Pokazują także, iż intensyfikacja dyskursu homofobicznego w Federacji Rosyjskiej w logiczny sposób wiąże się z protestami politycznymi. Dążenie do konsolidacji elektoratu, zwiększenia poziomu legitymizacji instytucji władzy i ochrony przed erozją konsensusu większościowego prowadzą do stosowania metod charakterystycznych dla władzy autorytarnej¹⁴. Z jednej strony jest to lansowanie jednoczącej idei pozytywnej: „wartości rodzinne”, „duchowe klamry” (ros. *духовные скрепы*), z drugiej – wyznaczenie

¹¹ Michel Foucault, *Historia seksualności*, tłum. Bogdan Banasiak, Tadeusz Komendant i Krzysztof Matuszewski, T. 1–2 (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2020).

¹² Соболева и Бахметьев, „»Меня как будто вытолкали за ворота...«”, 219.

¹³ Соболева и Бахметьев, „»Меня как будто вытолкали за ворота...«”, 219.

¹⁴ Andrzej Talaga zauważa, że ustalenie, czym właściwie jest dzisiejsza Rosja i jaki ustrój w niej panuje, sprawia badaczom wiele trudności. Jak podaje, do opisu systemu politycznego Federacji Rosyjskiej używane są obecnie bardzo różnorodne określenia, jak: nowy carat, totalitaryzm, neokomunizm, faszyzm, tyrania, autokracja, kapitalizm państwowy, mafia, demokracja sterowana, państwo policyjne, a nawet nowa orda. Dziennikarz zwraca uwagę, że wszystkie te określenia po trosze pasują, ale żadne nie oddaje istoty rzeczy. Podkreśla też, że system rosyjski ewoluuje, a za najbardziej adekwatne określenie obecnego reżimu uważa to: „militarystyczna dyktatura o cechach faszyzmu i totalitaryzmu oparta na ideologii”, którą cementuje poparcie społeczne, bazujące na lęku i syndromie okrażania przez wrogów, dzielonych przez naród z rządzącymi. Andrzej Talaga, „Faszystowska orda, czyli czym jest Rosja”, *Warsaw Enterprise Institute*, 2 listopada 2023, <https://wei.org.pl/2023/aktualnosci/andrzejtalaga/faszystowska-orda-czyli-czym-jest-rosja/> (2.11.2024).

wroga o „nienormalnych”, „prozachodnich” i „agresywnych” konotacjach. Społeczność LGBTQ+ idealnie nadaje się do tego celu¹⁵.

Zdaniem Miszy Czerniaka – działacza LGBTQ+, który od roku 2011 mieszka w Polsce – Władimir Putin już w roku 2005 „zaczął poświęcać coraz więcej uwagi krzewieniu »odwiecznych rosyjskich wartości«, co miało stanowić odpowiedź na wszechobecne rozczarowanie rozpadem ZSRR¹⁶. Kremlowska ideologia stworzyła narrację o dążeniu Zachodu do ostatecznego upokorzenia Rosji poprzez jej „zdefraudowanie”, czyli zniszczenie rosyjskiej moralności, kultury i wiary prawosławnej. „Kremlowi potrzebny był wróg wewnętrzny, który stałby się uosobieniem tych destrukcyjnych zapędów Waszyngtonu i Brukseli. W ten sposób społeczność LGBT znalazła się na celowniku rosyjskiej propagandy”¹⁷ – mówi aktywista.

Siergiej Miedwiediew postrzega intensyfikację homofobii w Rosji jako część wojny toczonej przez państwo (od początku trzeciej kadencji Putina) ze sferami obywatelskiej, terytorialnej i symbolicznej autonomii, napaść „państwa na obywateli, inwazję na [...] przestrzeń, ciało i pamięć”¹⁸. Pokazuje, jak władza realizuje biopolityczne praktyki, zwraca uwagę na wtrącanie się państwa w „życie osobiste obywateli, w ich zachowania żywieniowe, seksualne i reprodukcyjne”¹⁹.

¹⁵ Соболева и Бахметьев, „»Меня как будто вытолкали за ворота...«”, 222.

¹⁶ Olena Babakova, „Aktywista LGBT z Rosji: Dekadę temu nie wyobrażałem sobie, że Polska tak się zmieni”, *Krytyka Polityczna*, 9 września 2020, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/lgbt-rosja-pis-misza-czerniak-olena-babakova/> (28.01.2025). Dan Healey w książce *Russian Homophobia from Stalin to Sochi* twierdzi, że prowadzona od dawna przez państwo rosyjskie kampania homofobiczna nabrała rumieńców w trakcie dwóch pierwszych kadencji Putina. Wtedy właśnie prezydent zaniepokoił się spadkiem liczby ludności, a Kreml podejmował próby wejścia w dialog z nacjonalistami, którzy reprezentują postawy wrogie wobec subkultur i osób *queer*. „»Ощущение, что нас тут все бросили«. Как ЛГБТК-люди в России жили последний год, когда действовал полный запрет на «гей-пропаганду»? И как они будут жить теперь?», *Meduza*, 10 декабря 2023, <https://meduza.io/feature/2023/12/10/oschuschenie-chto-nas-tut-vse-brosili> (20.07.2024).

¹⁷ Babakova, „Aktywista LGBT z Rosji”.

¹⁸ Siergiej Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, tłum. Hanna Pustuła-Lewicka (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2020), 7.

¹⁹ Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 8.

Jako przykład podaje między innymi walkę z „propagandą gejowską” i zagranicznymi adopcjami. Pisze:

Władza wchodzi do miejsc, które dotąd były domeną prywatności, do naszych salonów, sypialni i kuchni, zagląda nam do lodówek, reglamentuje naszą celeśność pod płaszczykiem walki o przyrost naturalny i ustanowienie swego rodzaju „suwerenności seksualnej” Rosji²⁰.

Mocno patriarchalny charakter rosyjskiego społeczeństwa prowadzi na myśl ustalenia Eve Kosofsky Sedgwick, która twierdzi, że nie wydaje się możliwe wyobrażenie sobie niehomofobicznego patriarchatu²¹. Prowadzi to do wniosku, że również w Rosji homofobia stanowi nieodzowny element patriarchalnego schematu²². Miedwiediew idzie nawet nieco dalej, gdy zauważa, iż:

Władza ingeruje w sferę intymności, prywatności, stosuje środki represji, żeby narzucić patriarchalną, autorytarną „normę”, którą nazywa „tradycją narodową”, i jej działania aktywizują ukryty w głębinach patriarchalnej świadomości agresywny kompleks homofobii. Tak rodzi się homofobiczny faszyzm. [...] Faszyzm nieustannie odwołuje się do biologii. Do nadrzędnej roli rodu, krwi i ziemi; nieprzypadkowo szef SS Heinrich Himmler uważał homoseksualizm za „symptom umierania narodu”. Homofobia jest dla narodowej świadomości punktem skalającym, nakłada się na męskie archetypy wpisane w folklor, anegdotę, wulgarny język, szkolne rytuały inicjacji i stygmatyzacji, życie w armii i subkulturę więzienną²³.

²⁰ Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 8.

²¹ Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosexual Desire* (New York: Columbia University Press, 1985), 1–5.

²² Homofobia jako element schematu patriarchalnego wpisuje się w zjawisko globalne. Michael Kimmel uznaje homofobię za ważną cechę męskości amerykańskiej. O homofobii w kontekście męskości i nacjonalizmu w Polsce piszą między innymi Dorota Majka-Rostek i Dezydery Barłowski. Michael S. Kimmel, „Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity”, w: *Theorizing Masculinities*, eds. Harry Brod, Michael Kaufman (Thousand Oaks: Sage Publication, 1994), 119–141; Dorota Majka-Rostek, „Męskość i homofobia oraz ich przedstawienia we współczesnym dyskursie nacjonalistycznym w Polsce”, *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, nr 15 (2021), 451–463; Dezydery Barłowski, „»Homoseksualność – homofobia – nacjonalizm – męskość«. Teoretyczne relokacje”, *Wielogłos*, t. 37, nr 3 (2018), 21–35, <https://doi.org/10.4467/2084395XW1.18.027.10191>.

²³ Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 169.

Podobną myśl wyraża Maria Domańska, pisząca o przemocowym charakterze ustroju rosyjskiego, opierającym się na kulcie toksycznej męskości. Wskazuje, że system autorytarny „dowartościowuje [...] takie cechy jak władczość, agresywność, rywalizacja i dominacja w połączeniu z ksenofobią, szowinizmem, mizoginią i homofobią”²⁴.

Andriej Szental zwraca z kolei uwagę, że niezadowolenie z obniżenia poziomu życia i poczucie braku sprawczości obywateli zostało przez władzę przekierowane w „гендерное беспокойство, гомосексуальную панику и попустительство насилия против ЛГБТИК”²⁵. Męskość stała się według niego kluczowym, o ile nie centralnym komponentem nowej ideologii państwowej, a ważny wpływ na jej kształtowanie się miała także militaryzacja kraju, rozpoczęta w 2014 roku²⁶.

Od momentu inwazji na Ukrainę władze Federacji Rosyjskiej znacząco zaostrzyły retorykę wobec osób LGBTQ+. Obrońcy praw człowieka zauważają, że rosyjski ustawodawca konsekwentnie zwiększa ingerencję w życie prywatne obywateli i zmierza ku całkowitemu pozbawieniu praw obywatelskich niektórych grup społecznych²⁷. Prawniczka organizacji LGBT o nazwie „Wychod” – Ksenia Michajłowa – przywołuje wypowiedzi deputowanych do Dumy Państwowej, którzy zaostrzenie prawa motywowali właśnie „specjalną operacją wojskową” prowadzoną w Ukrainie również przeciwko „wartościom

²⁴ Maria Domańska, „Młot Wagnera. Kult przemocy w Rosji”, *Nowa Europa Wschodnia*, 11 marca 2023, https://new.org.pl/2718,domanska_rosjanie_wojna_przemoc_spoleczenstwo.html (4.05.2024).

²⁵ Андрей Шенталь, „Картография маскулинностей”, *Syg.ma – a community-run multilingual media platform and translocal archive*, 8 октября 2022, <https://syg.ma/@shental/kartografii-maskulinnosti> (10.04.2024).

²⁶ Шенталь, „Картография маскулинностей”.

²⁷ Анастасия Голубева, „»Легкая мишень«. Что происходит с ЛГБТ-людьми в России после начала войны и ужесточения закона о »гей-пропаганде«”, *BBC News Русская Служба*, 23 мая 2023, <https://www.bbc.com/russian/features-65671194> (20.07.2024).

zachodnim”, za których produkt uważają oni społeczność LGBT, naruszającą przecież „tradycje rosyjskie”²⁸.

Homofobia, od dawna zajmująca ważne miejsce w oficjalnej ideologii i polityce Rosji, pod rządami Putina przybrała na sile, a w ostatniej dekadzie osiągnęła poziom opresyjności nieznany nawet w Imperium Rosyjskim i ZSRR²⁹. By użyć słów Miedwiediewa: „retoryka państwa otworzyła w Rosji karnawał nienawiści, sezon polowań na homoseksualistów”³⁰.

„Dyscyplinowaniu zbiorowego ciała narodu”³¹ służy szereg ustaw o niezwykle dyskryminującym charakterze. Dla przypomnienia: po lokalnych zakazach „propagandy homoseksualizmu wobec niepełnoletnich”, ustanawianych od roku 2006, w 2013 przyjęto analogiczne prawo na szczeblu państwowym. Od tej pory wszelkie wzmianki o „nietradycyjnej orientacji” musiały być oznaczane jako treści dozwolone od 18. roku życia. Doprowadziło to do takich absurdów, jak uznanie za film dla dorosłych bajki animowanej *Mój mały kucyk*, w którym jedna z bohaterek nosi imię Rainbow Dash³². W roku 2022 rozszerzono działanie ustawy na wszystkich obywateli, wprowadzając *de facto* zakaz wspominania o homoseksualizmie w przestrzeni publicznej. O ile wcześniejsza ustawa dopuszczała jeszcze istnienie na przykład książek czy filmów z postaciami nieheteronormatywnymi, ta z 2022 roku to uniemożliwiła. Skutkiem ustawy było między innymi usuwanie z filmów i seriali na platformach streamingowych scen z udziałem osób homoseksualnych, co powodowało, że fabuła stawała się niezrozumiała. Ingerowano również w tłumaczenia ścieżek dialogowych, a także poddano

²⁸ Голубева, „Легкая мишень”. Takie podejście doprowadziło do postrzegania homofobii jako wyrazu patriotyzmu, co Miedwiediew odnotowuje już po wydaniach 2014 roku. Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 168–171.

²⁹ „За последние два века”.

³⁰ Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 168–169.

³¹ Miedwiediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, 153.

³² „Пять дней назад в России запретили »движение ЛГБТ«. Решение еще не вступило в силу, но последствия (разумеется) уже есть”, *Meduza*, 4 декабря 2023, <https://meduza.io/feature/2023/12/04/pyat-dney-nazad-v-rossii-zapretili-dvizhenie-lgbt-reshenie-esche-ne-vstupilo-v-silu-no-posledstviya-uzhe-est> (20.07.2024).

cenzurze popularną aplikację do nauki języków obcych Duolingo. Ograniczenia dotknęły też twórców podkastów i muzyków. Ogromny wpływ ustawa wywarła na rynek wydawniczy. Wydawnictwa, serwisy internetowe oraz instytucje zaczęły się bać tematyki LGBTQ i same wprowadzały cenzurę i ograniczenia. Rozpoczęło się usuwanie utworów o takich treściach z bibliotek, ze sklepów i stron internetowych³³.

W lipcu 2023 roku uchwalono zakaz zmiany oznaczenia płci w dokumentach, co uniemożliwia „interwencje medyczne” związane z tranżycją³⁴ i praktycznie pozbawia osoby transpłciowe dostępu do leków i procedury zmiany płci³⁵. Konsekwencją przyjęcia dokumentu było anulowanie małżeństw zawartych przez osoby trans, jeśli chociaż jedna z nich zmieniła oznaczenie płci w dokumentach. Osobom po tranżycji faktycznie uniemożliwiono adopcję dzieci³⁶.

W listopadzie 2023 roku nieistniejąca „międzynarodowa organizacja LGBT” decyzją Sądu Najwyższego Rosyjskiej Federacji została uznana za organizację ekstremistyczną; za udział w niej grozi odtąd wyrok pozbawienia wolności do lat dziesięciu³⁷.

Powyższe zmiany w prawie uczyniły życie osób *queer* w Rosji praktycznie niemożliwym. Większość z działaczy i aktywistów opuściła kraj. Jan Dworkin, założyciel centrum pomocy dla osób transpłciowych i niebinarnych, który znalazł się w gronie emigrantów, napisał:

Почему я уехал сейчас, а не раньше? Раньше угроза, безусловно, была тоже, но это была рулетка, и я мог рисковать, пробуя продолжать работать и жить в стране. Сейчас это уже не рулетка, а просто акт суицида³⁸.

„Rycie nor w betonie” (poszukiwanie schronienia i przestrzeni wolności w nieprzyjawnym i nieprzejednanym środowisku) wydaje się zatem trafną metaforą istnienia osób *queer* w Rosji, a także ich prób stworzenia własnej reprezentacji w sferze kultury. O tym, że różnego

³³ „»Ощущение, что нас тут все бросили«”.

³⁴ „»Ощущение, что нас тут все бросили«”.

³⁵ „За последние два века”.

³⁶ „»Ощущение, что нас тут все бросили«”.

³⁷ Podaję za: „За последние два века”.

³⁸ „»Ощущение, что нас тут все бросили«”.

rodzaju teksty kultury stanowią istotny czynnik w procesie budowania wiedzy dotyczącej przeżywania emocji w perspektywie społecznej, pisze między innymi Jowita Gromysz. Wskazuje ona, że uczący się różnych zachowań młody człowiek stara się je powielać, odgrywać i zapamiętywać, ale nie może przy tym bazować wyłącznie na własnym doświadczeniu. Dlatego tak ważne staje się dla młodzieży doświadczenie zapośredniczone, płynące z poznawania światów społecznych obecnych w kulturze³⁹. Ustawa z roku 2013 miała więc niezwykle negatywny wpływ na nieheteronormatywną młodzież, która została ze swoimi problemami zupełnie sama⁴⁰. O tym, jak ważne jest posiadanie reprezentacji symbolicznej, mówi także Renata Lis:

człowiek potrzebuje obrazów. Jesteśmy istotami, które bez przerwy wizualizują sobie siebie. Opisana w psychoanalizie faza lustra wydarza się w życiu nie raz, a wiele razy, i dotyczy różnych jego aspektów, w tym tożsamości płciowej i stylów przyjemności seksualnej. Potrzebujemy zobaczyć, czym jesteśmy, aby zacząć się tym stawiać⁴¹.

Osoba pozbawiona tego lustra nie znajduje w literaturze, filmie, reklamie swoich związków przedstawionych nietendycyjnie, co sprawia, że nie widzi siebie jako obrazu i w rezultacie nie może poczuć się całością⁴². Z tego właśnie względu młodzi czytelnicy

³⁹ Jowita Gromysz, „Igrzyska emocji. Literackie obrazy wartości i emocji”, *Przegląd Pedagogiczny*, nr 2 (2016), 176, <https://doi.org/10.34767/PP.2016.02.12>.

⁴⁰ Organizacją pomocy dla nieheteronormatywnej młodzieży zajęła się dziennikarka Jelena Klimowa, założycielka kanału w mediach społecznościowych pod charakterystyczną nazwą Dzieci-404. Nazwa nawiązuje do komunikatu, który wyświetla się w przeglądarce, kiedy strona o danym adresie nie istnieje. Dzieci-404 to ci, których istnienia państwo nie chce dostrzec, niewidzialni. Klimowej udało się stworzyć całą społeczność. W zamkniętych grupach można otrzymać bezpłatną pomoc psychologów, a przede wszystkim nawiązać kontakt z innymi ludźmi w podobnej sytuacji.

⁴¹ Renata Lis, *Moja ukochana i ja* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023), 259. Lis pisze o kulturowej matrycy przeżywania seksu, która dla osób nieheteronormatywnych staje się najbardziej oczywistą oznaką „skolonizowania wyobraźni erotycznej”.

⁴² Lis, *Moja ukochana i ja*, 259.

entuzjastycznie przyjęli ukazujące się od roku 2018 w wydawnictwie Popcorn Books⁴³ książki podejmujące tematykę *queer*. Młody, niebinarny pisarz Mikita Franko, który zadebiutował w Popcorn Books powieścią o chłopcu wychowywanym w rosyjskiej rodzinie jednopłciowej, bardzo szybko zdobył dużą popularność⁴⁴.

Należy zwrócić uwagę, że paradoksalnie zakaz propagandy homoseksualnej z 2013 roku okazał się czynnikiem sprzyjającym rozwojowi kultury *queer*. Kropotkin postrzega to jako wynik zerwania przez państwo niepisanej umowy o niemieszaniu się władzy w przestrzeń prywatną. To trudne doświadczenie oraz wspierana przez organy państwowe homofobia wyzwołyły zbiorową traumę, którą można porównać do tego, czego na Zachodzie doświadczyli homoseksualiści w czasie epidemii AIDS, kiedy w oczach społeczeństwa nagle przemienili się z kolorowych ptaków w nosicieli strasznej choroby⁴⁵:

„Не спрашивай – не говори” – этот консенсус перестал работать в России 2010-х примерно по тем же причинам, что и в Америке 80–90-х, принудив ЛГБТ-людей к куда большей, нежели прежде, солидаризации, а прочих – к рефлексии личной, к работе с квир-опытом, описанном у других⁴⁶.

Galina Juzefowicz konstatuje, że w społeczeństwie rosyjskim doszło do normalizacji tematyki *queer*, gdyż czytelnicy zrozumieli, że „квир-литература – это не про условных марсиан, а про

⁴³ Na swojej stronie internetowej wydawnictwo deklaruje, że publikuje literaturę piękną dla młodych ludzi, która porusza tematy sporne, jak samoidentyfikacja, rasizm, seksizm, feminizm, zdrowie psychiczne, i różne inne „niewygodne” kwestie. Celem wydawnictwa jest nie tylko dostarczanie rozrywki, lecz także pobudzanie czytelników do dyskusji nad skomplikowanymi aspektami życia. *Popcornbooks*, <https://popcornbooks.me/about/> (20.07.2024).

⁴⁴ Debiutancka powieść Franko *Dni нашего życia* (*Дни нашей жизни*) wyszła w roku 2020. W tym samym roku Popcorn Books opublikowało jego *Тетрадь в клеточку* („Zeszyt w kratkę”), a w 2021 powieść *Девочка в нулевой степени* („Dziewczyna do potęgi zerowej”). W 2022 została wydana kontynuacja *Dni... – Окна во двор* („Okna na podwórze”), a w 2023 powieść *Скоро конец света* („Niebawem koniec świata”).

⁴⁵ Кропоткин, „Радужные перспективы”.

⁴⁶ Кропоткин, „Радужные перспективы”.

тех, кто живет рядом. Про наших друзей, знакомых, про нас самих”⁴⁷.

Mimo to przedstawiciele i aktywiści ruchu LGBTQ+ podkreślają, że ustawa „o zakazie propagandy homoseksualnej” przyniosła literaturze *queer* ogromne szkody⁴⁸, ponieważ zepchnęła ją znowu do podziemia. Kudrjawcewa konstatuje, że literatura ta nie zdążyła „się rozkręcić” i zająć swojej półki w rosyjskich księgarniach⁴⁹, a Kropotkin zwraca uwagę, iż: „То, что могло быть оформлено в книгу и вызвать общественные споры, стало фанфиком – жанром со многими неизвестными, лишенным всякой профессиональной опеки”⁵⁰.

Z „cyfrowego samizdatu”⁵¹ wywodzi się najgłośniejszy utwór *queer* ostatnich lat – *Lato w pionierskiej chuście* Silwanowej i Malisowej. Ogromna popularność powieści stała się podobno impulsem do przyjęcia ustawy o propagandzie gejowskiej w 2022 roku⁵². Opowieść o romansie szesnastolatka i młodego opiekuna umiejscowiona w pionierskim obozie lat 80. sprzedawała się w nakładzie ponad 200 tysięcy egzemplarzy (nie licząc sprzedaży w formacie cyfrowym) i stała się młodzieżowym bestsellerem roku. Książka dała początek trendowi

⁴⁷ Кропоткин, „Радужные перспективы”.

⁴⁸ Смыслов, „Радужный век”.

⁴⁹ Кудрявцева, „Отдельная полка”.

⁵⁰ Кропоткин, „Радужные перспективы”.

⁵¹ Кропоткин, „Радужные перспективы”.

⁵² Na znaczące uproszczenie zawarte w tym stwierdzeniu zwraca uwagę Kropotkin w wykładzie wygłoszonym dla studentów slawistyki na Uniwersytecie w Mons (w Belgii). Pisarz tłumaczy: „Сама парадигма, в которой существует нынешняя российская государственность такова, что не приемлет уже никакой свободы, – ни свободы слова, ни свободы искусств, ни свободы личности. В ситуации экстремальной, после вторжения российских войск на территорию Украины режим Путина окончательно перестал скрывать свою природу, – и, как это всегда бывает при тоталитарных режимах, геи стали первыми и самыми удобными жертвами. У квир-сообщества в России нет сильного лобби во власти, а сама власть, наследуя традиции ГУЛАГа, не считает нужным защищать тех, кого не считает за людей”. Константин Кропоткин, „Светлячки. Квир-голоса в литературе постсоветской России. Лекция вторая. От конформизма – к новым табу (2013–2022)” (zapis wykładu, archiwum prywatne).

na TikToku: nastolatki masowo zamieszczały filmiki, na których widać, jak płaczą podczas czytania powieści. Oburzony tą właśnie powieścią Zachar Prilepin na swoim profilu na Telegramie wyraził pragnienie spalenia wydawnictwa Popcorn Books⁵³, które wydało utwór. Zastępca przewodniczącego Dumy Miejskiej w Chabarowsku – Jurij Jagodin z partii Jedinaja Rossija, wraz z członkami Rady Ojców wykupił partię obu tomów powieści (w roku 2022 wyszła kontynuacja *Lata w pionierskiej chuście* pod tytułem *О чем молчит Ласточка* – „O czym milczy Jaskółka”) i publicznie dokonał zniszczenia nabytych egzemplarzy⁵⁴. Powieść poddał krytyce również Nikita Michajłow w swoim programie *Biesogon*⁵⁵. W roku 2023 *Lato w pionierskiej chuście* zostało przetłumaczone na język polski, a w 2024 – na włoski i niemiecki.

Oburzenie konserwatystów wywołał nie tylko fakt przedstawienia na kartach utworu miłości homoseksualnej, lecz także umieszczenie jej w scenerii organizacji pionierskiej. Prilepina zbulwersowało „szarganie symboli radzieckich”, zaapelował on nawet o ich ochronę w przyszłości przez przyjęcie stosownych uchwał⁵⁶.

Kropotkin, choć przyznaje, że książka jest ważna jako przypadek społeczno-polityczny i fenomen socjokulturowy⁵⁷, zwraca uwagę na możliwość jej szkodliwego oddziaływania ze względu na umacnianie niebezpiecznego mitu radzieckiego:

⁵³ Захар Прилепин, „Новость не про войну”, *Telegram*, 25 мая 2022, <https://t.me/zakharprilepin/10747> (20.07.2024).

⁵⁴ „Wideo od Władisław Kuszniренко”, *VK Video*, 2 декабря 2022, video, 2 min, 50 s, https://vk.com/video166753974_456239738 (20.07.2024).

⁵⁵ „Обзор от Никиты Михалкова”, *YouTube, Daria*, 6 июня 2022, video, 3 min, 11 s, <https://www.youtube.com/watch?v=y80qdDx9iMU&t=9s>.

⁵⁶ Prilepin napisał: „Необходимо принятие закона о защите наших национальных советских символов: красного знамени, красного галстука, картин и скульптур реальных и культовых героев того периода. А то желающих покрывляться на этом фоне всё больше и больше”. Prilepin, „Новость не про войну”.

⁵⁷ „»Содом и умора« русской квир-литературы”. Интервью с Константином Крототкиным вел Л. Велес, *Парни+*, 11 марта 2023, <https://parniplus.com/lgbt-movement/opinions/sodom-i-umora-russkoj-kvir-literatury/> (20.07.2024).

До вторжения российских войск в Украину „Лето в пионерском галстукe” можно было рассматривать как легитимизацию квір-чувства в российском литературном мейнстриме, жест просветительский, способствующий смягчению нравов. Но после 24.02 приходится думать о величинах больших, – откуда, из какого мавзолея выползла идея захватнической войны, варварство XX века, самого страшного столетия в истории человечества. И нет возможности не видеть, что природа нынешней военной авантюры по преимуществу советская: что война финская (1939–1940), что Афган (1979–1989), что нынешняя „спецоперация” в Украине, – катастрофы одного порядка, где все та же агрессивная экспансия, люди как пушечное мясо, бесстыдная пропагандистская ложь.

Контекст меняет восприятие. В теперешних координатах „Лето в пионерском галстукe” – сочинение этически сомнительное, его трудно засчитать как попытку переосмыслить советскую историю⁵⁸.

Po wydarzeniach z Buczy, Irpienia i Mariupola należy – zaznacza Kropotkin – ciągle podkreślać, że ZSRR był maszyną śmierci, złem absolutnym, więzieniem narodów, a jeśli ktoś twierdzi, że w Związku Radzieckim nie było aż tak źle, akceptuje tym samym fakt, iż Rosja, jego spadkobierczyni, zabija Ukrainę⁵⁹. Wskazuje też, że sowieckie obozy dla dzieci w rzeczywistości były złem, gdyż bezustannie dochodziło tam do przemocy wobec jednostki i zwalczania indywidualności uczestników. Wywołujący sympatię czytelników obraz obozu stworzony w powieści *Lato...* nazywa symulakrem pozwalającym na oszukiwanie siebie i innych⁶⁰. O idealizacji przez młode pisarki Związku Radzieckiego mówi także Galina Juzefowicz, podczas gdy krytycy utworu zarzucają mu wypaczenie i oczernianie wizerunku ZSRR⁶¹.

⁵⁸ Константин Крпоткин, „Захар Прилепин и русский квір. Почему главный российский писатель-патриот ополчился на ЛГБТ”, *Republic*, 10 июля 2022, <https://republic.ru/posts/104067> (20.07.2024).

⁵⁹ Крпоткин, „Захар Прилепин и русский квір”; Крпоткин, „Сodom и умора”.

⁶⁰ Крпоткин, „Захар Прилепин и русский квір”.

⁶¹ „»Успех нашей книги говорит только о том, что в стране живут нормальные люди«. Интервью Елены Малисовой и Катерины Сильвановой – авторов бестселлера »Лето в пионерском галстукe« об отношениях вожатого и пионера”. Беседовала Галина Юзефович, *Meduza*,

Niepamiętające ZSRR autorki twierdzą, że minione czasy stanowią ważny element ich tożsamości, jako że ich dorastaniu nieustannie towarzyszyły wspomnienia dziadków i rodziców. Wyborowi takiego miejsca i czasu akcji sprzyjało też zainteresowanie Malisowej historią i osobiste doświadczenia Silwanowej z przebywania w nieczynnym już obozie pionierskim⁶². Kropotkin zauważa, że poprzez umiejscowienie romantycznej relacji gejowskiej w warunkach późnego ZSRR pisarki połączyły dwa modele świata: progresywno-liberalny, przyznający każdemu prawo do dowolnej miłości, i konserwatywno-patriarchalny, hołubiący przestarzałe wartości radzieckie. Podkreśla też, że Malisowa i Silwanowa wyczuły rosnące w Rosji zapotrzebowanie na estetykę sowiecką⁶³.

Można odnieść wrażenie, że *Lato...* wpisuje się w zjawisko popkomunizmu, które w tomie pod takim właśnie tytułem jest szczegółowo analizowane przez polskich badaczy⁶⁴. Same pisarki zdecydowanie odpierają zarzut romantyzowania systemu radzieckiego i zwracają uwagę, że nostalgię za czasami młodości (ale nie za rzeczywistością radziecką!) odczuwa jedynie główny bohater utworu, z którym autorki nie należy utożsamiać⁶⁵.

26 октября 2022, <https://meduza.io/feature/2022/10/26/uspeh-nashey-knigi-govorit-tolko-o-tom-chto-v-strane-zhivut-normalnye-lyudi> (20.07.2024).

⁶² „Успех нашей книги говорит только о том, что в стране живут нормальные люди”.

⁶³ Кропоткин, „Захар Прилепин и русский квір”; Кропоткин, „Светлячки”. Fakt, że symbole odwołujące się do „cywilizacji komunizmu” odgrywają znaczącą rolę w przestrzeni komunikacji masowej współczesnej Rosji, odnotowuje także Halina Kudlińska. Halina Kudlińska, „Drugie życie imperium znaków, czyli o symbolice komunizmu w tekstach polisemiotycznych w Rosji na przełomie XX i XXI wieku”, w: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka (Kraków: LIBRON, 2010), 195.

⁶⁴ Magdalena Bogusławska i Zuzanna Grębecka, red., *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna* (Kraków: LIBRON, 2010).

⁶⁵ Марина Барановская, „Авторы квір-романа: ЛГБТ-сообщество в РФ сделали мишенью”, *DW*, 25 марта 2024, <https://www.dw.com/ru/avtory-leta-v-pionerskom-galstuke-kvirludej-v-rossii-sdelali-misenu/a-68656799> (20.07.2024); „Успех нашей книги говорит только о том, что в стране живут нормальные люди”.

Skandal wokół powieści przyczynił się do wzrostu jej popularności, ale wywołał też ogromną falę hejtu wobec pisarek i zmusił je do opuszczenia kraju⁶⁶. Aleksieja Dokuczajewa (kierownika wydawnictwa Popcorn Books) i Andrieja Bajewa (dyrektora serwisu książkowego Bookmate, do którego należało wydawnictwo) uznano za agentów zagranicznych⁶⁷. W roku 2023 do rejestru agentów dołączono też autorki powieści⁶⁸, a wobec Popcorn Books wszczęto pierwsze w kraju postępowanie sądowe na mocy ustawy o zakazie propagandy homoseksualizmu. Wydawnictwu postawiono także zarzut chulihaństwa, gdyż po wejściu w życie zakazu z 2022 roku na okładkach powieści *Lato...* Popcorn Books zamieszczało cytaty z Konstytucji FR o wolności słowa i zakazie cenzury⁶⁹.

Kropotkin podkreśla, że utwór Malisowej i Silwanowej może być niebezpieczny, jako że po 24 lutego stało się oczywiste, iż „любые сказки об СССР не деконструируют, а только укрепляют корпус советского мифа, – чрезвычайно опасного, как показывают события в Украине”⁷⁰. I dodaje:

⁶⁶ Сергей Лебеденко, „Запрос на запрещенные темы вырастет – охранители этого не понимают». Авторы бестселлера »Лето в пионерском галстук« – о том, как в литературу пришла цензура и как самиздат способен ее победить», *Холод*, 7 ноября 2022, <https://holod.media/2022/11/07/leto-v-pionergalstuke-interview/> (20.07.2024). Jelena Malisowa mieszka w Niemczech, a Katierina Silwanowa wróciła do rodzinnego Charkowa.

⁶⁷ „Ну и аудиторию жалко». Руководители Bookmate Алексей Докучаев и Андрей Баев выпустили квир-бестселлер »Лето в пионерском галстук« – и были объявлены »иноагентами«. Мы с ними поговорили». Беседовала Галина Юзефович, *Meduza*, 4 ноября 2022, <https://meduza.io/feature/2022/11/04/nu-i-auditoriyu-zhalko> (20.07.2024).

⁶⁸ Марина Борисова, „Роман об однополой любви в СССР вышел в Германии», *DW*, 29 февраля 2024, <https://www.dw.com/ru/roman-ob-odnopoloj-lubvi-v-sovetskom-pionerlagere-vysel-v-germanii/a-68396706> (20.07.2024).

⁶⁹ „В России возбудили первое дело о »пропаганде ЛГБТ« – за »Лето в пионерском галстук«», *BBC News Русская Служба*, 10 января 2023, <https://www.bbc.com/russian/news-64222707> (20.07.2024).

⁷⁰ Крпоткин, „Захар Прилепин и русский квир”.

Пионерлагеря были не только тюрьмой советского детства, но и площадкой для сборки homo soveticus, – человека советского, нерассуждающего, терпеливого, отученного жить своим умом, принимающего в качестве истины все, что ему предлагают по разнарядке сверху. И складывается впечатление, что нынешнюю войну в Украине ведут именно эти люди, – дураки под управлением подлецов; вши тоталитаризма, не вытравленные после распада СССР, продолжают распространять инфекцию, сеять несчастья, ужас, смерть⁷¹.

Ostrzega więc, że paradoksalnie ta powieść *queer* o czasach radzieckich – wydawałoby się, że całkowicie sprzeczna z polityką rosyjską – w rzeczywistości spełnia jej wymogi i działa na jej korzyść⁷².

Kontekst wojny prowadzonej przez Federację Rosyjską w Ukrainie znacząco, choć zupełnie inaczej, wpływa też na odczytanie jednej z najnowszych rosyjskich powieści *queer* – *Спрингфилд* Сiergieja Dawydowa. Po premierze internetowej w grudniu 2022 książka ukazała się drukiem jako pierwszy utwór wydawnictwa Freedom Letters⁷³, założonego przez Georgija Uruszadze, by wydawać książki, które w Rosji nie mogą się ukazać, a wręcz „krzyczą o tym, że muszą zostać opublikowane”⁷⁴. Nieprzypadkowo właśnie debiut prozatorski znanego dramaturga stał się numerem jeden na liście tego wydawcy.

Zdaniem Dmitrija Waczedina historia dwóch młodych gejów z rosyjskiej prowincji, rozgrywająca się w roku 2021, okazała się

⁷¹ Кропоткин, „Захар Прилепин и русский квір”.

⁷² Кропоткин, „Захар Прилепин и русский квір”.

⁷³ Wydawnictwo nie ma swojej siedziby, działa dzięki pracy wolontariuszy w różnych częściach świata. Założyciel Freedom Letters – Georgij Uruszadze – charakteryzuje swoją politykę wydawniczą określeniem używanym w odniesieniu do wydawanych książek: „душеспасительная литература для уехавших и оставшихся”. Евгения Власенко, „Двадцатилетние двадцатых. Квір-роман об американской мечте двух молодых жителей Самары”, *Новая газета Европа*, 21 марта 2023, <https://novayagazeta.eu/articles/2023/05/21/dvadsatiletnie-dvadsatykh> (17.04.2023).

⁷⁴ Надежда Юрова, Татьяна Ковтун и Кирил Фокин, „Интервью »После войны эти книги еще будут читать в школах«”, *Новая газета Европа*, 17 октября 2023, <https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/17/posle-voiny-eti-etni-eshche-budut-chitat-v-shkolakh> (10.04.2024).

najważniejszą książką antywojenną, chociaż o wojnie prawie się w niej nie mówi⁷⁵. Dziennikarz konstatuje:

Февраль 22-го еще впереди, но **война уже разлита в воздухе**, никакого другого сценария в Тольятти и Самаре, в которых происходит события романа, не видно: провинция стремительно беднеет, поколение отцов и матерей деградирует, гайки закручены до предела, воздуха, чтобы дышать, не осталось. Гроза еще не грянула, но гром гремит, а на улице темно⁷⁶.

Повесть Давыдова, как twierdzi, wskazuje na to, że wojna z Ukrainą stanowi jedynie kontynuację tego życia, które już od dawna wiodą mieszkańcy rosyjskiej prowincji⁷⁷. Nie na darmo też główny bohater, lubujący się w utrwalaniu szczegółów zwykłego życia („Я обожаю детали и несовершенства”⁷⁸ – mówi), marzy o karierze korespondenta wojennego.

Ciekawą analogię do obecnej wojny badacz dostrzega w istotnym dla fabuły utworu konflikcie pokoleń:

После 24 февраля молодежь с ужасом обнаружила, что их родители поддерживают войну. **Квир-люди прошли через эти споры и семейные расколы намного раньше [...]**. Тот тупик, в который зашло российское поколение 40+, наглядно показан в „Спрингфилде” – и отношение к геям является своеобразным тестом. **Тот, кто сегодня не способен принять сына-гея, завтра не примет и правду о Буче: механизмы отрицания реальности тут те же, и опробованы они давно**⁷⁹.

⁷⁵ Дмитрий Вачедин, „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”, *DW*, 2 мая 2023, <https://www.dw.com/ru/springfield-sergea-davydova-roman-o-vojne-v-kotorom-o-nej-ni-slova/a-65487756> (18.07.2024). Podobne zdanie wyraża Liza Birger. Лиза Биргер, „Год порно» и »Спрингфилд« – два романа на русском языке, действие которых заканчивается накануне войны. Герой первого – переводчик порно из Йошкар-Олы. Персонажи второго – гей-пара, живущая в Самаре”, *Meduza*, 29 апреля 2023, <https://meduza.io/feature/2023/04/29/god-porno-i-springfild-dva-romana-na-russkom-yazyke-deystvie-kotoryh-zakanchivaetsya-nakanune-voyny> (21.07.2024).

⁷⁶ Вачедин, „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”, podkr. – U.T.

⁷⁷ Вачедин, „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”.

⁷⁸ Давыдов, *Спрингфилд*, 86.

⁷⁹ Вачедин, „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”, podkr. – U.T.

Oprócz mechanizmów wyparcia, aktywnie stosowanych przez starsze pokolenie, charakterystyczna jest dla niego też, jak zauważa Mat, „полная подмена реальности”⁸⁰. Rodzice bohaterów wierzą w powielane przez media stereotypy. Andriej dziwi się: „Я просто не понимаю, почему у них в голове не складывается два плюс два”⁸¹. Powtarzanie przez ojca Mata głupot o gejach i Ukraińcach pozwala przypuszczać, że w przyszłości dokładnie tak samo będzie powtarzał uzasadnienia „specjalnej operacji wojskowej” i informacje o inscenizacjach rzekomych zbrodni Rosjan na terenach Ukrainy.

Co znamienne, chwalcący utwór Dmitrij Bykow wyznał jednocześnie, że kłopotliwe było dla niego przyjęcie homorelacji bohaterów i proponował postrzegać Mata jako „skomplikowaną” dziewczynę⁸². Waczedin podkreśla, iż działanie takie niszczy przesłanie powieści, a homoseksualizm bohaterów ma kolosalne znaczenie w aktualnej sytuacji politycznej:

Давыдову удалось найти российских героев военного времени: это квир-люди, максимально далекие от государственной пропаганды (которая буквально не признает их право на существование), сам облик которых (калифорнийские шорты с акулами зимой) бросает вызов системе. Квир в российской провинции – во многом смертник. [...] **В современной России, где мужчин гонят на подлую войну под девизом „будь мужиком!”**, именно квиры – изгои! – символизируют жизнь и надежду. Больше буквально никого не осталось⁸³.

Postaci *queer* niosą z sobą wartości ogólnoludzkie, o których reszta społeczeństwa rosyjskiego zdaje się zapominać.

Powieść kończy się optymistycznym oczekiwaniem bohatera na lepszą przyszłość, której spodziewa się doświadczyć podczas rozpoczynanych właśnie wymarzonych studiów w Moskwie, na uczelni, na której: „Это просто... единственное нормальное место

⁸⁰ Давыдов, *Спрингфилд*, 58.

⁸¹ Давыдов, *Спрингфилд*, 58.

⁸² Дмитрий Быков, „Что вы можете сказать о романе Сергея Давыдова »Спрингфилд«?», *Быков ФМ*, <https://bykovfm.ru/chto-vy-mozhete-skazat-o-romane-sergeya-davydova-springfield-fe531a> (13.03.2024).

⁸³ Вачедин, „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”, podkr. – U.T.

в стране. Там все не как в России. Там все как в хорошей России”⁸⁴. Andrieja zachwyca informacja, że uczelnia jest gay-friendly i będzie mógł po prostu być sobą. Zarówno jednak autor, kończący pisać i publikujący swój tekst w internecie w grudniu 2022 roku, jak i czytelnicy wiedzą, że marzenia te się nie spełnią. Kropotkin słusznie konstatuje, że

написанный после 24.02.22 этот текст уже силой цифр обретает привкус повествования если не трагического, то чрезвычайно драматичного. Мы, из года за номером 2023, уже знаем, что точно не случится в жизни главного героя⁸⁵.

Przejmująco brzmią też słowa kończące powieść, którymi bohater próbuje ukończyć swoje lęki: „Мы живем в самом мирном месте планеты и в самое мирное время”⁸⁶. Anton Aleksiejew zwraca uwagę, że o ile dla Andrieja fraza ta jest aksjomatem, o tyle dla Siergieja Dawydowa już tylko gorzką ironią, bo „той России, которая описана в книге, со всеми ее плюсами и недостатками больше нет”⁸⁷. Liza Birger słusznie zauważa, że wszystko w powieści opiera się na „гигантскую точку невозврата в феврале 2022 года”⁸⁸, i podkreśla, że świat, który znaliśmy, rozpadł się wtedy na zawsze, a książki takie jak *Спрингфилд* pokazują, jaki był przed swym upadkiem⁸⁹.

Utwór jest w dużej mierze autobiograficzny⁹⁰. Dawydow ukształtował głównego bohatera na swoje podobieństwo i wyposażył we

⁸⁴ Давыдов, *Спрингфилд*, 68.

⁸⁵ Константин Кропоткин, „Воображение свободы, Почему »Спрингфилд« – важное явление русскоязычной литературы”, *Горький*, 27 апреля 2023, <https://gorky.media/reviews/voobrazhenie-svobody/> (20.07.2024).

⁸⁶ Давыдов, *Спрингфилд*, 129.

⁸⁷ Антон Алексеев, „»Ненормис« или прекрасная Россия прошлого. Роман Сергея Давыдова »Спрингфилд«”, *Teletype*, 3 декабря 2023, <https://teletype.in/@theatrecommunication/nenormisy> (21.07.2024).

⁸⁸ Биргер, „»Год порно« и »Спрингфилд«”.

⁸⁹ О том, że powieść Dawydowa oddaje ducha „końca czasów”, pisze Kropotkin. Кропоткин, „Воображение свободы”.

⁹⁰ Дмитрий Волчек, „Сан-Франциско на Волге. Цветы без корней Сергея Давыдова”, *Радио Свобода*, 26 июля 2023, <https://www.svoboda.org/a/san->

własne doświadczenia, na przykład historia dramatycznego *coming outu* Andrieja została zaczerpnięta z życia pisarza⁹¹. Bohater powieści, podobnie jak Dawydow, pisze wiersze wolne, które stanowią istotną część narracji. Autor przyznał też w wywiadzie, że tak jak jego bohater był przekonany, że wojna nie jest już możliwa i wierzył w demokratyzację Rosji⁹². Pisarz mówi: „И получилось так, что в итоге эта книжка о поколении, которое просто скосили. Это книжка о памяти, о том, во что мы верили, о чем мы мечтали и что в итоге пошло крахом”⁹³. Słusznie zatem wydawcy określili utwór jako powieść o „очередном прибитом родиною поколения”⁹⁴.

Dawydow, w którego utworach przedstawiciele LGBTQ+ do tej pory pojawiali się rzadko (są bohaterami jedynie dwóch dramatów), mówi, że traktuje swoją powieść jako oficjalny *coming out* (zarówno człowieka, jak i autora *queer*) i poświęci tej problematyce więcej miejsca w swojej twórczości z tego choćby względu, że „российское правительство помешалось на несчастных геях, лесбиянках, трансгендерах и бисексуалах. Кто-то должен их защищать и говорить от их лица”⁹⁵. Będzie więc nadal przebijając się przez beton.

Kropotkin już w pierwszej powieści Dawydowa dostrzega wyraźne wezwanie polityczne i zachętę do działania:

Настойчивость нарратива – не жди, действуй, будь, рой „норы в бетоне” – делает „Спрингфилд” ярким квир-высказыванием и на уровне идеологи-

frantsisko-na-volge-tsvety-bez-korney-sergeya-davydova/32514536.html (21.07.2024).

⁹¹ Константин Крототкин, „Большой разговор с Сергеем Давыдовым – автором квир-романа »Спрингфилд«. «Мы ностальгируем то ли по нулевым, то ли по девяностым, потому что в настоящем – огромное здание ФСБ», *Republic*, 3 мая 2023, <https://republic.ru/posts/108181> (21.07.2024).

⁹² Анна Филиппова, „»Гомофобия в России довольно легко отменяется«. Интервью Сергея Давыдова. Он написал роман »Спрингфилд« про двух квир-парней из провинции, но на самом деле про всех нас», *Холод*, 9 мая 2023, <https://holod.media/2023/05/09/sergei-davydov-springfild/> (20.07.2024).

⁹³ Крототкин, „Большой разговор с Сергеем Давыдовым”.

⁹⁴ Крототкин, „Большой разговор с Сергеем Давыдовым”.

⁹⁵ Крототкин, „Большой разговор с Сергеем Давыдовым”.

мы, живым, эмоционально-убедительным антагонизмом государственно-ожидаемому: ампутируй волю, бездействуй, жди⁹⁶.

Mimo pesymistycznych prognoz specjalistów⁹⁷ można więc chyba mieć nadzieję, że literatura *queer* przeczeka trudne czasy współczesne (choćby w „norze” sam- i tamizdatu) i jak kiełkująca roślina, o której pisze Kropotkin, pokona asfalt⁹⁸, by w przyszłości wejść do rosyjskiego kanonu literackiego.

BIBLIOGRAFIA

- Babakova, Olena. „Aktywista LGBT z Rosji: Dekadę temu nie wyobrażałem sobie, że Polska tak się zmienia”. *Krytyka Polityczna*, 29 kwietnia 2024. [https://krytykapolityczna.pl/kraj/lgbt-rosja-pis-misza-czerniak-olena-babakova/\(28.01.2025\)](https://krytykapolityczna.pl/kraj/lgbt-rosja-pis-misza-czerniak-olena-babakova/(28.01.2025)).
- Barłowski, Dezydery. „»Homoseksualność – homofobia – nacjonalizm – męskość«. Teoretyczne relokacje”. *Wielogłos*, t. 37, nr 3 (2018). 21–35. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.18.027.10191>.
- Bogusławska, Magdalena, Zuzanna Grębecka, red. *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Kraków: LIBRON, 2010.
- Domańska, Maria. „Młot Wagnera. Kult przemocy w Rosji”. *Nowa Europa Wschodnia*, 11 marca 2023. https://new.org.pl/2718,domanska_rosjanie_wojna_przemoc_spoleczenstwo.html (4.05.2024).
- Dunin, Kinga. „My, lud queerowy”. [Rozmowa z Alessandro Amentą, Tomaszem Kaliściakiem i Błażem Warkockim, twórcami *Dezorientacji. Antologii polskiej literatury queer*]. *Krytyka Polityczna*, 24 lutego 2021. <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/dezorientacje-antologia-polskiej-literatury-queer-rozmowa/> (4.05.2024).
- Foucault, Michel. *Historia seksualności*. Tłum. Bogdan Banasiak, Tadeusz Komedant, Krzysztof Matuszewski. T. 1–2. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2020.
- Gromysz, Jowita. „Igrzyska emocji. Literackie obrazy wartości i emocji”. *Przegląd Pedagogiczny*, nr 2 (2016). 173–194. <https://doi.org/10.34767/PP.2016.02.12>.
- Kimmel, Michael S. „Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity”. W: *Theorizing Masculinities*. Edited by Harry Brod, Michael Kaufman. 119–141. Thousand Oaks: Sage Publication, 1994.

⁹⁶ Кропоткин, „Воображение свободы”.

⁹⁷ Кропоткин, „Светлячки”.

⁹⁸ Кропоткин, „Захар Прилепин и русский квир”. Badacz pisze o „kiełku żywego uczucia”.

- Kosofsky Sedgwick, Eve. *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Kudlińska, Halina. „Drugie życie imperium znaków, czyli o symbolice komunizmu w tekstach polisemiologicznych w Rosji na przełomie XX i XXI wieku”. W: *Popkominizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Red. Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka. 195–216. Kraków: LIBRON, 2010.
- Lis, Renata. *Moja ukochana i ja*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023.
- Majka-Rostek, Dorota. „Męskość i homofobia oraz ich przedstawienia we współczesnym dyskursie nacjonalistycznym w Polsce”. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, nr 15 (2021). 451–463. <http://dx.doi.org/10.7311/tid.15.2021.19>.
- Miedwiediew, Siergiej. *Powrót rosyjskiego Lewiatana*. Tłum. Hanna Pustuła-Lewicka. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2020.
- Popcornbooks*. <https://popcornbooks.me/about/> (20.07.2024).
- Talaga, Andrzej. „Faszystowska orda, czyli czym jest Rosja”. *Warsaw Enterprise Institute*, 2 listopada 2023. <https://wei.org.pl/2023/aktualnosci/andrzejtalaga/faszystowska-orda-czyli-czym-jest-rosja/> (2.11.2024).
- Warkocki, Błażej. „Queer opera: queerowanie kanonu”. *Dwutygodnik*, 12/2009. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/694-queer-opera-queerowanie-kanonu.html> (4.05.2024).
- „Wideo od Władisław Kuszniренко”. *VK Video*, 2 декабря 2022. Video, 2 min, 50 s. https://vk.com/video166753974_456239738 (20.07.2024).
- Алексеев, Антон. „»Ненормис« или прекрасная Россия прошлого. Роман Сергея Давыдова »Спрингфилд«”. *Teletype*, 3 декабря 2023. <https://teletype.in/@theatrecommunication/nenormisy> (21.07.2024).
- Барановская, Марина. „Авторы квир-романа: ЛГБТ-сообщество в РФ сделали мишенью”. *DW*, 25 марта 2024. <https://www.dw.com/ru/avtoryleta-v-pionerskom-galstuke-kvirludej-v-rossii-sdelali-misenu/a-68656799> (20.07.2024).
- Биргер, Лиза. „»Год порно« и »Спрингфилд« – два романа на русском языке, действие которых заканчивается накануне войны. Герой первого – переводчик порно из Йошкар-Олы. Персонажи второго – гей-пара, живущая в Самаре”. *Meduza*, 29 апреля 2023. <https://meduza.io/feature/2023/04/29/god-porno-i-springfld-dva-romana-na-russkom-yazyke-deystvie-kotoryh-zakanchivaetsya-nakanune-voyny> (21.07.2024).
- Борисова, Марина. „Роман об однополрой любви в СССР вышел в Германии”. *DW*, 29 февраля 2024. <https://www.dw.com/ru/roman-ob-odnopoloj-lubvi-v-sovetskom-pionerlagere-vysel-v-germanii/a-68396706> (20.07.2024).
- Быков, Дмитрий. „Что вы можете сказать о романе Сергея Давыдова. »Спрингфилд«?”. *Быков ФМ*. <https://bykovfm.ru/chto-vy-mozhete-skazat-o-romane-sergeya-davydova-springfld-fe531a> (13.03.2024).
- Вачедин, Дмитрий. „»Спрингфилд« – роман о войне, в котором о ней ни слова”. *DW*, 2 мая 2023. <https://www.dw.com/ru/springfld-sergea-davydova-roman-o-vojne-v-kotorom-o-nej-ni-slova/a-65487756> (18.07.2024).

- Власенко, Евгения. „Двадцатилетние двадцатых. Квир-роман об американской мечте двух молодых жителей Самары”. *Новая газета Европа*, 21 марта 2023. <https://novayagazeta.eu/articles/2023/05/21/dvadsatiletnie-dvadsatykh> (17.04.2023).
- Волчек, Дмитрий. „Сан-Франциско на Волге. Цветы без корней Сергея Давыдова”. *Радио Свобода*, 26 июля 2023. <https://www.svoboda.org/a/san-frantsisko-na-volge-tsvety-bez-korney-sergeya-davydova/32514536.html> (21.07.2024).
- „В России возбудили первое дело о «пропаганде ЛГБТ» – за „Лето в пионерском галстуке”. *BBC News Русская Служба*, 10 января 2023. <https://www.bbc.com/russian/news-64222707> (20.07.2024).
- Голубева, Анастасия. „Легкая мишень». Что происходит с ЛГБТ-людьми в России после начала войны и ужесточения закона о «гей-пропаганде». *BBC News Русская Служба*, 23 мая 2023. <https://www.bbc.com/russian/features-65671194> (20.07.2024).
- Давыдов, Сергей. *Спрингфилд*. [b.m.w.]: Freedom Letters, 2023.
- „Ну и аудиторию жалко» Руководители Bookmate Алексей Докучаев и Андрей Баев выпустили квир-бестселлер „Лето в пионерском галстуке» – и были объявлены «иноагентами». Мы с ними поговорили”. Беседовала Галина Юзефович. *Meduza*, 4 ноября 2022. <https://meduza.io/feature/2022/11/04/nu-i-auditoriyu-zhalko> (20.07.2024).
- „За последние два века (!) ЛГБТК-людей в России всего два десятка лет не преследовали по закону. Теперь история сделала полный круг. Но нынешние законы – еще более жестокие, чем в Российской империи и СССР”. *Meduza*, 2 декабря 2023. <https://meduza.io/feature/2023/12/02/za-poslednie-dva-veka-lgbt-k-lyudey-v-rossii-vsego-dva-desyatka-let-ne-presledovali-po-zakonu-teper-istoriya-sdelala-polnyy-krug> (20.07.2024).
- Кон, Игорь. *Сексуальная культура в России. Клубничка на березке*. Москва: Объединенное гуманитарное общество, 1997.
- Кропоткин, Константин. „Большой разговор с Сергеем Давыдовым – автором квир-романа „Спрингфилд». «Мы ностальгируем то ли по нулевым, то ли по девяностым, потому что в настоящем – огромное здание ФСБ». *Republic*, 3 мая 2023. <https://republic.ru/posts/108181> (21.07.2024).
- Кропоткин, Константин. „Воображение свободы, Почему „Спрингфилд» – важное явление русскоязычной литературы”. *Горький*, 27 апреля 2023. <https://gorky.media/reviews/voobrazhenie-svobody/> (20.07.2024).
- Кропоткин, Константин. „Захар Прилепин и русский квир. Почему главный российский писатель-патриот ополчился на ЛГБТ”. *Republic*, 10 июня 2022. <https://republic.ru/posts/104067> (20.07.2024).
- Кропоткин, Константин. „Радужные перспективы: какое будущее ожидает ЛГБТ-литературу в России. Константин Кропоткин – о грядущем подъеме русской квир-литературы”. *Горький*, 6 июля 2020. <https://gorky.media/context/raduzhnye-perspektivy-kakoe-budushhee-ozhidaet-lgbt-literaturu-v-rossii/> (20.07.2024).

- Кропоткин, Константин. „Светлячки. Квир-голоса в литературе постсоветской России. Лекция вторая. От конформизма – к новым табу (2013–2022)”. *Zapis wykładu. Archiwum prywatne*.
- Лебеденко, Сергей. „Запрос на запрещенные темы вырастет – охранители этого не понимают». Авторы бестселлера »Лето в пионерском галстуке« – о том, как в литературу пришла цензура и как самиздат способен ее победить”. *Холод*, 7 ноября 2022. <https://holod.media/2022/11/07/leto-v-pionergalstuke-interview/> (20.07.2024).
- „Обзор от Никиты Михалкова”. *YouTube, Daria*, 6 июня 2022. Video, 3 min, 11 s. <https://www.youtube.com/watch?v=y80qdDx9iMU&t=9s> (20.07.2024).
- „Ощущение, что нас тут все бросили» Как ЛГБТК-люди в России жили последний год, когда действовал полный запрет на »гей-пропаганду«? И как они будут жить теперь?”. *Meduza*, 10 декабря 2023. <https://meduza.io/feature/2023/12/10/oschuschenie-chto-nas-tut-vse-brosili> (20.07.2024).
- Прилепин, Захар. „Новость не про войну”. *Telegram*, 25 мая 2022. <https://t.me/zakharprilepin/10747> (20.07.2024).
- „Пять дней назад в России запретили »движение ЛГБТ«. Решение еще не вступило в силу, но последствия (разумеется) уже есть”. *Meduza*, 4 декабря 2023. <https://meduza.io/feature/2023/12/04/pyat-dney-nazad-v-rossii-zapretili-dvizhenie-lgbt-reshenie-esche-ne-vstupilo-v-silu-no-posledstviya-uzhe-est> (20.07.2024).
- Соболева, Ирина, Ярослав Бахметьев. „Меня как будто вытолкали за ворота...»: Реакция ЛГБТ на запрет »пропаганды гомосексуализма«”. *Журнал исследований социальной политики*, т. 12, № 2 (2014). 217–232.
- „Содом и умора» русской квир-литературы”. Интервью с Константином Кропоткиным вел Л. Велес. *Парни+*, 11 марта 2023. <https://parniplus.com/lgbt-movement/opinions/sodom-i-umora-russkoj-kvir-literatury/> (20.07.2024).
- „Успех нашей книги говорит только о том, что в стране живут нормальные люди». Интервью Елены Малисовой и Катерины Сильвановой – авторов бестселлера »Лето в пионерском галстуке« об отношениях водителя и пионера”. Беседовала Галина Юзефович. *Meduza*, 26 октября 2022. <https://meduza.io/feature/2022/10/26/uspeh-nashey-knigi-govorit-tolko-otom-chto-v-strane-zhivut-normalnye-lyudi> (20.07.2024).
- Филиппова, Анна. „Гомофобия в России довольно легко отменяется». Интервью Сергея Давыдова. Он написал роман »Спрингфилд« про двух квир-парней из провинции, но на самом деле про всех нас”. *Холод*, 9 мая 2023. <https://holod.media/2023/05/09/sergei-davydov-springfild/> (20.07.2024).
- Шенталь, Андрей. „Картография маскулинностей”. *Syg.ma – a community-run multilingual media platform and translocal archive*, 8 октября 2022. <https://syg.ma/@shental/kartoghrafia-maskulinnostiei> (20.07.2024).
- Юрова, Надежда, Татьяна Ковтун, Кирилл Фокин. „Интервью »После войны эти книги еще будут читать в школах«”. *Новая газета Европа*, 17 октя-

брю 2023. <https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/17/posle-voiny-eti-knigishche-budut-chitat-v-shkolakh> (10.04.2024).

Urszula Trojanowska – doktor nauk humanistycznych, pracownik Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zainteresowania i badania naukowe: literatura rosyjska XX i XXI wieku, realizm magiczny, *queer studies*. Najważniejsze publikacje: *Archetyp DOMU w dwudziestowiecznej literaturze rosyjskiej*. Lidia Czukowska, Jurij Trifonow, Anatolij Pristawkin (Kraków 2008); „Живое” и „мертвое” в небинарной модели мира: избранные рассказы Елены Долгопят (w: Мортальность в литературе и культуре. Сборник научных трудов. Ред. А.Г. Степанов, В.Ю. Лебедев. Москва 2015); „Sytuacja pociągu” jako metafora twórczości Jeleny Dołgopiat. *Rosyjski wariant realizmu magicznego* („Slavia Orientalis” 2019, nr 1); *W męskim uniwersum. Obrazy mężczyzn w powieściach Mikity Franko* („Przegląd Rusycystyczny” 2023, nr 4).

Kontakt: urszula.trojanowska@uj.edu.pl

Urszula Trojanowska *Nory w betonie...*